

॥ इन्द्र उवाच ॥ मातापित्रोर्हि शुश्रूषा कर्त्तव्या सर्वदस्युभिः । आचार्यगुरुशुश्रूषा तथैवाश्रमवासिनां ।
भूमिपानाञ्च शुश्रूषा कर्त्तव्या सर्वदस्युभिः । वेदधर्मक्रियाश्चैव तेषां धर्मो विधीयते ।
पितृयज्ञास्तथा कूपाः प्रपाञ्च शयनानि च । दानानि च यथाकालं दिजेभ्यो विसृजेत् सदा । २४२१
अहिंसा सत्यमक्रोधो वृत्तिदायानुपालनं । भरणं पुत्रदाराणां शौचमद्रोह एव च ।
दक्षिणा सर्वयज्ञानां दातव्या भूतिमिच्छता । पाकयज्ञा महार्हाश्च दातव्याः सर्वदस्युभिः ।
एतान्येवंप्रकाराणि विहितानि पुराऽनघ । सर्वलोकस्य कर्माणि कर्त्तव्यानीह पार्थिव ।
॥ मान्धातोवाच ॥ दृश्यन्ते मानुषे लोके सर्ववर्णेषु दस्यवः । लिङ्गान्तरे वर्त्तमाना आश्रमेषु चतुर्वर्षि ।
॥ इन्द्र उवाच ॥ विनष्टायां दण्डनीत्यां राजधर्मे निराकृते । संप्रमुह्यन्ति भूतानि राजदौरात्यतोऽनघ । २४२२
असंख्याता भविष्यन्ति भिक्षवो लिङ्गिनस्तथा । आश्रमाणां विकल्पाश्च निवृत्तेऽस्मिन् कृते युगे ।
अश्रृण्वानाः पुराणानां धर्माणां परमा गतीः । उत्पथं प्रतिपद्यन्ते काममन्युसमीरिताः ।
यदा निवर्त्यते पापो दण्डनीत्या महात्मभिः । तदा धर्मो न चलते सद्भूतः शाश्वतः परः ।
सर्वलोकगुरुश्चैव राजानं योऽवमन्यते । न तस्य दत्तं न ऊतं न आर्द्धं फलते क्वचित् ।
मानुषाणामधिपतिं देवभूतं सनातनं । देवाऽपि नावमन्यन्ते धर्मकामं नरेश्वरं । २४२३
प्रजापतिर्हि भगवान् सर्वज्ञैवाष्टजज्जगत् । स प्रवृत्तिनिवृत्त्यर्थं धर्माणां चक्षमिच्छति ।
प्रवृत्तस्य हि धर्मस्य बुद्ध्या यः स्मरते गतिं । स मे मान्यश्च पूज्यश्च तत्र चक्षं प्रतिष्ठितं ।
॥ भीष्म उवाच ॥ एवमुक्त्वा स भगवान् मरुद्गणवृतः प्रभुः । जगाम भवनं विष्णोरक्षरं शाश्वतं पदं ।
एवं प्रवर्त्तिते धर्मे पुरा सुचरितेऽनघ । कः चक्षमवमन्येत चेतनावान् बड्धश्रुतः ।
अन्यायेन प्रवृत्तानि निवृत्तानि तथैव च । अन्तरा विलयं यान्ति यथा पथि विचक्षुषः । २४२४
आदौ प्रवर्त्तिते चक्रे तथैवादिपरायणे । वर्त्तस्व पुरुषव्याघ्र संविजानामि तेऽनघ ।
इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि राजधर्मानुशासनपर्वणि पञ्चषष्ठोऽध्यायः ॥ ६५ ॥
॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ श्रुता मे कथिताः पूर्वं चत्वारो मानवाश्रमाः । आख्यानयित्वा व्याख्यानमेतदाचक्ष पृच्छतः ।
॥ भीष्म उवाच ॥ विदिताः सर्व एवेह धर्मास्तव युधिष्ठिर । यथा मम महाबाहो विदिताः साधुसम्पत्ताः ।
यत्तु लिङ्गान्तरगतं पृच्छसे मां युधिष्ठिर । धर्मो धर्ममृतां श्रेष्ठ तन्निबोध युधिष्ठिर ।
सर्वाण्येतानि कौन्तेय विद्यन्ते मनुजर्षभ । साध्वाचारप्रवृत्तानां चातुराश्रमकारिणां । २४२५
अकामदेषयुक्तस्य दण्डनीत्या युधिष्ठिर । समदर्शिनस्य भूतेषु भैक्षाश्रमपदं भवेत् ।
वेत्ति ज्ञानं विमर्गञ्च निग्रहानुग्रहं तथा । यथोक्तवृत्तेर्धीरस्य चेमाश्रमपदं भवेत् ।
अर्हान् पूजयतो नित्यं संविभागेन पाण्डव । सर्वतस्तस्य कौन्तेय भैक्षाश्रमपदं भवेत् ।
ज्ञातिसंबन्धिमित्राणि व्यापन्नानि युधिष्ठिर । समभ्युद्धरमाणस्य दीक्षाश्रमपदं भवेत् ।
लोकमुख्येषु सत्कारं लिङ्गिमुख्येषु चासकृत् । कुर्वतस्तस्य कौन्तेय वन्याश्रमपदं भवेत् । २४२६
आह्निकं पितृयज्ञाश्च भूतयज्ञान् समानुषान् । कुर्वतः पार्थ विपुलान् वन्याश्रमपदं भवेत् ।